

NO EN VAN TORNAR

Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)

Enric Gil Meseguer

recerques6

No en van tornar

**Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)**

**Col·lecció
RECERQUES**

6

No en van tornar

**Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)**

Enric Gil Meseguer

Producció: Ambar Comunicació, SL (ambar@periodistes.org)
Edició: mecenix.com ©
Assessorament lingüístic: A.Fort
Disseny de la coberta: Creators
Impressió: ServicePoint

© dels textos: Enric Gil Meseguer
© d'aquesta edició
Centre d'Estudis de l'Hospitalet
Av. Josep Tarradellas, 44. (Espai Molí)
08901 L'Hospitalet de Llobregat
Tel: 93 338 60 91
A-e: celh@celh.cat Web: www.celh.cat

Primera edició: juny de 2014
ISBN: 978-84-937806-5-4
Dipòsit legal: B 13399-2014

La publicació d'aquesta obra ha rebut el suport de:

ambar
COMUNICACIÓ, SL

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra ha de comptar amb l'autorització escrita dels titulars de la propietat intel·lectual, excepte en el que la llei preveu expressament al respecte. La infracció d'aquests drets pot ser constitutiva de delictes contra la propietat intel·lectual (art. 270 i seg. del Codi penal). Tots els drets reservats.

A l'Hermi i el Taison, companys en el viatge més llarg, el de la vida

Aquest llibre s'ha editat gràcies al suport de 56 amics i amigues que han fet aportacions pecuniàries mitjançant el sistema mecenix.com.

*L'autor agraeix ben sincerament a tothom les seves aportacions. El sistema preveu fer esment en concret de les següents persones i entitats:
Diego Pérez, Cristina Sánchez, Josep Lluís Pérez,
Ateneu de Cultura Popular de l'Hospitalet,
Ricard Raquer, Joan Josep Pujadas, Jaume Botey, Pilar Massana,
Frederic Martínez i Alfonso López.*

Un agraïment especial també al Supremo Consejo del Grado 33 para la República de Chile, el Centre d'Estudis de l'Hospitalet i l'empresa Ambar Comunicació, SL.

SUMARI

INTRODUCCIÓ	11
PRIMERA PART. L'EXILI I L'EMIGRACIÓ DERIVATS DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA I DE LES CONDICIONS DE LA POSTGUERRA	15
1.1 CONDICIONS A L'HOSPITALET DURANT LES DÈCADES DE 1920 I 1930 QUE EMMARQUEN I ORIGINEN L'EXILI I L'EMIGRACIÓ	17
1.1.1 ARRIBA LA SEGONA REPÚBLICA	19
1.1.2 LA GUERRA CIVIL	24
1.2 UNA INTRODUCCIÓ GENERAL A L'EXILI REPUBLICÀ	26
1.2.1 L'EXILI REPUBLICÀ EN EL SEU CONTEXT	29
1.2.2 LA DERROTA I LA FUGIDA: DE L'HOSPITALET A FRANÇA	33
1.2.3 LES CONDICIONS DELS EXILIATS A FRANÇA	36
1.2.4 LA MARXA A AMÈRICA	38
1.2.4.1 El cas de Mèxic	42
1.2.4.2 El cas de l'Argentina	43
1.2.4.3 El cas de la República Dominicana	45
1.2.4.4 El cas de Xile	46
1.2.4.5 El cas de Veneçuela	48
1.2.4.6 D'altres països: l'Equador, el Brasil, els Estats Units	48
SEGONA PART. CASOS ESPECÍFICS	51
2.1 L'EXILI POLÍTIC I SINDICAL	53
2.1.1 ALFONS LÓPEZ CAMACHO, NODRIDOR DE L'INTEL·LECTE	77
2.1.1.1 Exili a França, la República Dominicana i Mèxic	79
2.1.2 LA DOBLE VIDA D'AMADEU LLORENS FERRAN	84
2.1.2.1 La Guerra i l'exili	85
2.1.2.2 Dues famílies paral·leles	86
2.1.3 LAUREÀ LORCA LÓPEZ O EL PREU DE L'EXILI	88
2.1.4 ENRIC PLAYAN TERSOL, ÀLIES 'JULIO ROMA'	90
2.1.4.1 Cap a l'exili	93
2.1.4.2 Una nova vida a Mèxic	95
2.1.4.3 Adaptació i dificultats	96
2.2 L'EXILI MILITAR	101
2.2.1 ELS GERMANS DAVID I RAMON FIRMAS GIL	104
2.2.1.1 Participació a la Guerra Civil i posterior exili	104

2.2.1.2 L'arribada de David Firmas a Xile	106
2.2.1.3 La vida a Xile	107
2.2.1.4 La trajectòria de David Firmas a la maçoneria xilena	110
2.2.2 JAUME ISERN RABASCALL, DE LA FACULTAT DE MEDICINA AL FRONT DE GUERRA I A L'EXILI	111
2.3 L'EXILI DELS CIUTADANS	114
2.3.1 MESTRES A L'EXILI AMERICÀ	116
2.3.2 LA FAMÍLIA OCAÑA, SEVERINO CAMPOS I VICENÇ MARCET	120
2.3.2.1 Primer exili a França i retorn a la Catalunya republicana	121
2.3.2.2 Segon exili a França	124
2.3.2.3 La vida continua a Amèrica	126
2.3.2.4 La trajectòria de Severino Campos	128
2.3.3 LA PERIPÈCIA VITAL DE MARÍA GARCÍA TORRECILLAS	131
2.3.3.1 L'exili a França	133
2.3.3.2 L'exili a Mèxic	137
2.4 L'EXILI INFANTIL	142
2.4.1 AGUSTÍ GARULO (LÓPEZ) PUJOL I ANTONI LÓPEZ PUJOL, NENS DE MORÈLIA	146
2.4.1.1 La gènesi de l'expedició	146
2.4.1.2 La sortida i el viatge	150
2.4.1.3 Els anys mexicans (I): Morèlia	153
2.4.1.4 Els anys mexicans (II): la travessa pel país	157
2.4.1.5 La separació i el retorn a Espanya	161
2.4.1.6 Les conseqüències d'una decisió	164
2.5 MIGRACIONS PER CAUSES POLÍTICO-ECONÒMIQUES	169
2.5.1 EL DISSORTAT CAS DE JÚLIA GÓMEZ DOMÍNGUEZ	170
2.5.2 L'ÚLTIM DELS GERMANS VIVES CAMPOS	171
2.5.3 EL MATRIMONI MATEU-ROFES	172
2.5.4 ELS GERMANS FRANGIONI	173
2.5.5 LA FAMÍLIA BALLESTER-SÁEZ	176
2.5.6 JOAN AYMERICH I MARIA RIGAU	177
2.5.7 LA FAMÍLIA PÉREZ-ALARCÓN I LA TOMBA 493	178
2.5.8 PILAR DIEGO, UNA ANARQUISTA ARGENTINA AMB UN FALANGISTA ESPANYOL	181
2.5.9 JOAN MASMITJÀ, UNA VIDA AL VOLTANT DEL CICLISME A UNA BANDA I L'ALTRA DE L'ATLÀNTIC	186
2.5.10 ELS GERMANS PEIRÓ ARIZA, DE LA PRESÓ A L'ARGENTINA	188
2.5.11 ELS EMIGRANTS AL BRASIL	188
2.6 CASOS NO CONFIRMATS	195
2.7 CONCLUSIONS	197

NOTES	201
BIBLIOGRAFIA	225
ENTREVISTES I CONTACTES	227
ARXIU CONSULTATS	228
BASES DE DADES I PROCEDENCIA DE LES FOTOGRAFÍES	229
ANNEX 1	231
ANNEX 2	241

SEGONA PART
CASOS ESPECÍFICS

2.2 L'EXILI MILITAR

Una bona part dels exiliats que van creuar la frontera amb França al principi de 1939 eren militars de l'exèrcit republicà en retirada. Es van veure arrossegats amb les seves unitats que reculaven per l'avanç de les tropes franquistes. Davant la disjuntiva de caure presoners, desertar o seguir reculant molts van optar per aquesta darrera opció. Cal adonar-se que abandonar la unitat a què es pertanyia, per més descomposta que estigués, suposava la desertió, castigada molt durament en aquells moments, fins i tot amb pena de mort. A més, a Catalunya l'exèrcit republicà, en general, va fer una retirada prou ordenada per retardar al màxim la marxa de l'enemic i donar temps a la població i les autoritats a arribar a la frontera. D'altra banda, una part d'aquests soldats era conscient que a l'història militar de cadascú havien escrit una llarga llista de serveis a la República, fins i tot en molts casos havien marxat com a voluntaris al front i, a més, alguns tenien galons d'oficial, fets que podien constituir motius per a la represàlia per part d'un exèrcit vencedor.

A banda del que posava de manifest el full de serveis de cadascú, aquests militars podien ser acusats també d'una possible militància política, que en alguns casos era signe clar d'un inicial compromís amb la República, que després s'havia traduït marxant al front per defensar-la.

Els militars menys compromesos en tots aquests sentits, és a dir, els qui havien anat al front cridats en la lleua que els corresponia, els que eren simples soldats i no havien tingut cap activitat política destacada, van retornar a Espanya poques setmanes o mesos després de l'exili, però van haver de patir també la investigació rutinària sobre el seu passat i van haver de repetir el servei militar si s'esqueia. Les dificultats de tota mena que van patir els republicans durant l'exili a França i les circumstàncies personals de cadascú van fer que d'altres membres dels cossos i forces de seguretat republicans acabessin acceptant també tornar a casa, una idea que inicialment havien rebutjat. Si no havien comès delictes especialment greus —pensaven— les noves autoritats no els buscarien problemes. Molts es van convèncer a si mateixos d'aquest raonament. De vegades, eren més o menys conscients de la repressió que portava a terme el govern del general Franco, però d'altres tan sols la intuïen o simplement la infravaloraven.

Un cas paradigmàtic d'aquesta tipologia és el d'Evaristo Vázquez Tourón, subcomissari de policia a l'Hospitalet. Militant del PSUC, Evaristo Vázquez havia pogut accedir al funcionariat seguint el consell del secretari general del seu partit, Joan Comorera, qui el coneixia i li havia dit que entrés a formar part de la policia autonòmica. Evaristo havia estat militant de la secció catalana del PSOE i quan el partit es va fusionar amb d'altres el juliol del 1936 va passar a ser membre del nou PSUC. Amb un gran esforç havia estudiat a l'Escola de Formació Militar Republicana de

Font: AGNM

Mateo Díaz Soto, 1939.

Font: AGNM

Soledad Ávila Cerezueta, 1948.

Campins de Vallès (Sant Cugat del Vallès) i havia accedit al càrrec policial que aleshores ocupava. En creuar la frontera, al final de la guerra, va aconseguir alliberar-se dels camps de concentració gràcies als contactes que tenia dins del partit i va poder arribar pels seus propis mitjans fins a Bordeus, on va intentar aconseguir un passatge per a algun país sud-americà (de jove ja havia estat emigrant a Cuba). Quan era a punt de sortir cap a Mèxic li va arribar una notícia de la seva dona, Rosa, que des de Barcelona li comunicava que estava embarassada. Evaristo es va fer enrere i va canviar d'opinió, tot pensant que com que no tenia les mans tacades de sang no tindria problemes si tornava. Només creuar la frontera, però, va ser reconegut per un falangista a qui havia detingut durant la guerra i el van empresonar, jutjar i condemnar a vint anys, dels quals n'acabaria complint cinc. Al seu fill, qui de gran seria l'escriptor Manuel Vázquez Montalbán, el va veure per primer cop a distància a la sala del tribunal que el jutjava.¹⁸⁸

De militars relacionats amb l'Hospitalet que van haver de creuar la frontera francesa per aquestes causes i que després van acabar exiliats al continent americà he trobat els que esmento a continuació.

Mateo Díaz Soto molt possiblement pertany a aquesta tipologia d'exiliat. Nascut a Lorca (Múrcia) el 1910, aquest manobre vivia al carrer Mas, de la Torrassa, amb la seva dona, **Soledad Ávila Cerezueta**, natural d'Almeria i nascuda el 1914, i el seu fill, **Josep Díaz Ávila**, nascut cap al 1936 molt possiblement a l'Hospitalet. En les cases del costat, hi vivien els germans d'en Mateo, en Josep i l'Antoni, amb les respectives famílies. En Mateo va lluitar al front i l'octubre del 1938 va ser ascendit a sergent, en un nomenament col·lectiu d'ascensos com a recompensa al "distinguido comportamiento en diversas operaciones de guerra" dels interessats. En aquell moment pertanyia a la 133 Brigada Mixta (31a Divisió).¹⁸⁹ El més probable és que en Mateo fos arrossegat cap a la frontera amb la seva unitat. La dona i el fill es van quedar a l'Hospitalet. Ell salparia a bord del *Sinaia*, camí de l'exili, i arribaria a Mèxic el 13 de juny de 1939. El retrobament familiar tindria lloc nou anys després, el 1948, quan la dona i el fill van arribar ja per via aèria a la capital mexicana procedents de Cuba, on havien fet escala.

José Cerezo Redondo, 1947.

Josep Pujol Busquets, 1939.

Un altre cas que pensem que pertany a aquesta tipologia és el de **José Cerezo Redondo**, un madrileny nascut probablement a Carabanchel Bajo, l'any 1914. Cap al 1931 es va traslladar a viure a l'Hospitalet amb el seu germà Valentín en un pis del carrer París, al barri hospitalenc de Collblanc, on residia una tercera persona (potser un familiar llunyà). Els pares, en aquell moment, ja havien mort. Els dos germans van anar al front i van assolir algun ascens. En José figura l'any 1938 com a membre del Batalló de Sapadors número 10, on consta un ascens a sergent durant el mes de maig. En acabar la guerra, el seu germà, en Valentín, que tenia cinc anys menys, va anar a parar al Batallón de Trabajadores 216 de Tetuán per fer treballs forçats, mentre que en José, segons figura en el padró del 1940, es va exiliar a França. La pista d'en José la retrobem l'any 1946 quan entra sense papers a Mèxic, país que un any més tard li va concedir la qualificació de refugiat polític. Segons la fitxa del registre a Mèxic, tenia com a professió la de metal·lúrgic i estava solter. La fitxa recull que sabia francès, i això fa pensar que potser va residir un temps a França abans d'arribar a Mèxic. No he trobat més dades sobre el cas.¹⁹⁰

I també sembla que pertany a aquest grup el cas de **Josep Pujol Busquets**, nascut a l'Hospitalet el 1903 i exiliat a Mèxic el juny del 1939 a bord del *Sinaia*. Només en conec les dades de la fitxa d'entrada al país, segons la qual estava casat, era forjador bufador de professió i al principi es va establir a la localitat de Toluca. Molt probablement la seva dona no es va exiliar amb ell en aquell moment.

I a continuació presentem dos casos que tractarem amb més extensió com a exemples d'aquest apartat, el de David Firmas Gil i el seu germà Ramon, i el del metge Jaume Isern Rabascall, un dels fills de qui va ser metge municipal de l'Hospitalet, Jaume Isern Hombravella.

2.2.1 ELS GERMANS DAVID I RAMON FIRMAS GIL

Ramon i David Firmas Gil eren dos dels tres germans d'una família del barri de Santa Eulàlia, a l'Hospitalet, d'abans de la Guerra Civil. Tant ells com el seu tercer germà, l'Andreu, van participar a la Guerra Civil de manera compromesa amb la República. Eren fills d'un obrer barceloní, Andreu Firmas Expósito, i de la també barcelonina Natividad Gil Vidarte, que van decidir traslladar-se a l'Hospitalet cap al 1926, quan ja havien nascut els seus tres fills.¹⁹¹ Tant l'Andreu com en David van lluitar a l'exèrcit republicà i van arribar a exercir grau d'oficials, mentre que en Ramon va ser comissari del cos de Mossos d'Esquadra. A més, tots tres van ser actius militants polítics en partits i sindicats del Front Popular. En Ramon i en David van acabar a l'exili, mentre que l'Andreu va ser confinat en un camp de presoners franquista a Madrid (i potser també a Andalusia) en acabar la guerra i, posteriorment, processat per auxili a la rebel·lió militar.

Els tres germans, juntament amb Nativitat Bargadà i Pilar Muray (dones respectives d'en Ramon i l'Andreu) vivien a casa dels pares, al carrer Santa Eulàlia. Tant en David com en Ramon van néixer a Barcelona, el primer al final de 1916 i el segon cap al 1909.¹⁹² En David, el més jove dels dos, es va formar durant la dècada de 1930 com a enginyer tèxtil a l'Escola Superior d'Indústries, a Terrassa.¹⁹³ Sembla que va arribar a treballar a Can Trinxet abans de la guerra, però no puc assegurar si ho va fer a la seu central de l'empresa a Barcelona o bé a la fàbrica de l'Hospitalet.¹⁹⁴

D'en Ramon tinc dues referències principals, una primera del padró municipal que ens dóna com a professió la d'obrer d'alguna fàbrica, però possiblement aquest ofici no era cert o com a màxim era circumstancial,¹⁹⁵ i una altra procedent del seu germà que ens indica que "había sido comisario de la Policía Civil catalana", sense més concreció. Per informacions aparegudes al diari *La Vanguardia* esbrinem que al final de 1933 devia entrar a l'Escola Preparatòria de la Policia de la Generalitat, és a dir, l'escola dels Mossos d'Esquadra.¹⁹⁷ Al 1934 el seu nom apareix a la llista de detinguts després de la proclamació de l'Estat català per part del president Companys i de l'esclafament de la revolta per part de l'exèrcit espanyol comandat pel general Domingo Batet (els Fets d'Octubre). Ramon Firmas devia formar part de les forces de què disposava el conseller de Governació de la Generalitat, Josep Dencàs, per donar suport a la proclama de Companys (bàsicament els Mossos d'Esquadra), i en ser esclafat el moviment, ell i molts d'altres van ser empresonats. En Ramon va anar a parar al vaixell *Ciudad de Cádiz*, habilitat com a presó, tot i que el 21 d'octubre, segons informava la premsa, ja l'havien posat en llibertat.¹⁹⁸ Podem afegir que va militar a ERC,¹⁹⁹ com el seu germà Andreu.²⁰⁰

2.2.1.1 Participació a la Guerra Civil i posterior exili

Poc després d'esclatar la Guerra Civil, en David s'allista a les forces armades. A les fitxes del seu expedient, confeccionat poc després de la guerra per la burocràcia franquista, figura com a incorporat a l'exèrcit el setembre del 1936 i com a militant del sindicat UGT i del PSUC des del 1931.²⁰¹ No sembla molt versemblant aquesta última data ja que en aquella època només tenia 15 anys i sembla que més aviat es dedicava a estudiar. A més, el PSUC no es va fundar fins al 1936,

---

la qual cosa obre la possibilitat que fos membre d'alguna de les organitzacions que el van formar. En tot cas, sembla possible que formés part de les dues organitzacions l'any 1938, moment en què a l'exèrcit republicà es van prendre les dades amb què posteriorment les autoritats franquistes confeccionarien el seu expedient.

Sí és segur que en David va anar a parar a una de les companyies de Transmissions de la 26a Divisió, unitat que s'havia format al principi de 1937 després de militaritzar la Columna Durruti. Si ens fixem en les dates d'allistament i tenim en compte la filiació política descrita, no sembla quadrar gaire que en David formés part d'entrada de la columna Durruti, organitzada pels afiliats de la CNT en els quatre dies posteriors a l'esclat de la guerra. Sembla més versemblant una altra opció. Un comentari que figura a la petita ressenya biogràfica de la fitxa de descripció del seu expedient al Centro Documental de la Memoria Histórica diu que el 1936 es va matricular a l'Escola Radiotècnica de la Universitat de Catalunya.²⁰² Podria ser factible que, en esclatar la guerra, en David s'hagués incorporat a la Unitat Militaritzada de Transmissions i Senyals; el setembre del 1936 s'hi van iniciar classes per a treballadors, orientades a formar els futurs soldats de les unitats de transmissions.²⁰³ Això quadraria amb la data de l'expedient, segons la qual es va incorporar a l'exèrcit aquell mes de setembre, i amb la posterior adscripció a la 26a Divisió quan ja havia deixat de ser una columna de filiació anarquista. L'adscripció s'hauria pogut produir el juliol del 1937, una vegada les incorporacions a les diferents unitats dels soldats ja formats eren decidides per les autoritats militars, tal com em fa pensar una altra anotació que figura a l'expedient d'en David. En tot cas, el que sí és segur és que el van nomenar tinent d'enginyers el 16 de novembre de 1938, amb antiguitat de 12 de gener de 1937. També és obvi, per tant, que David Firmas va viure gairebé tota la guerra com a militar.

En finir la contesa, tant en David com el seu germà Ramon van acabar a la frontera amb França i a l'exili. En David seguia l'estela de la seva divisió mentre que en Ramon, que no va participar directament a la guerra perquè era Mosso d'Esquadra, devia acompanyar el president Companys el dia 31 de gener quan aquest va travessar la frontera.²⁰⁴ En David va anar a parar al camp de refugiats d'Argelers, que qualificava de "tétrico", i on va romandre uns quants mesos abans de passar al camp d'Agde.²⁰⁵ Molt probablement, el seu germà, com que era 'guàrdia personal' de Companys i membre d'ERC, devia tenir més llibertat de moviments i és molt probable que no fos reclòs en cap camp per les autoritats franceses.

Durant els mesos que va passar als camps de concentració de presoners, en David va aprofitar per reprendre el contacte epistolar amb un col·lega de joventut que havia conegut mentre estudiava enginyeria tèxtil, un company que treballava aleshores a Shanghai (Xina) com a representant d'una firma espanyola amb una important patent en el sector (l'empresa Casablanca i el seu sistema d'estiraments de teixits del mateix nom),

a una petición mía para viajar a China, me había contestado que era completamente factible pues el Gobierno de China nacionalista [sic] estaba empeñado en recibir ingenieros para promover la industrialización del país²⁰⁶

Segons continua explicant, en David es va posar en contacte amb el consolat xinès a París i li van contestar que de seguida seria cridat a la capital francesa per signar un contracte.²⁰⁷ Molt probablement en aquelles dates els dos germans van establir contacte postal a França i el més gran, en Ramon, va començar a fer gestions en nom dels dos (perquè en David encara estava reclòs a Agde) per intentar encabir-se en algun vaixell rumb al continent americà. Segons suggeria en David anys després, si li hagués arribat abans la contestació de la gestió xinesa, hauria marxat cap a Shanghai, però es van tancar primer les gestions del seu germà. Tenint en compte la situació d'aquesta zona de la Xina en els següents anys, amb l'ocupació japonesa i la Segona Guerra Mundial, podem dir que en aquest cas la sort va jugar al seu favor.

En Ramon, que segons el testimoni escrit del seu germà, era militant d'ERC, és possible també que, com a funcionari policial, tingués algun contacte o, com a mínim, certa facilitat per accedir als organismes decisoris sobre els contingents que havien d'emigrar a Amèrica. D'entrada, sembla que s'estava a París. Malgrat això, en Ramon només va aconseguir que el seu germà David accedís a un passatge per al vaixell *Winnipeg*, l'organització del qual va anar a càrrec del poeta Pablo Neruda (en qualitat de cònsol del seu país). Més de 2.300 republicans salparien amb el *Winnipeg* cap a Xile, però en Ramon va quedar fora del contingent, molt probablement perquè era funcionari policial.²⁰⁸

2.2.1.2 L'arribada de David Firmas a Xile

El *Winnipeg* era un vaixell de càrrega de 8379 tones que pertanyia a la companyia France-Navigation, una empresa que s'havia creat amb el suport del Partit Comunista Francès per burlar el bloqueig i prestar auxili a la República durant la guerra. Entre el juny i el juliol del 1939 va ser readaptat al port de Le Havre per poder traslladar passatgers.²⁰⁹

Havent hagut de superar força dificultats, tant amb el govern xilè com amb la seva legació diplomàtica a París,²¹⁰ Pablo Neruda va aconseguir organitzar l'enviament més massiu d'exiliats republicans a Xile. En aquest sentit, Neruda va poder eludir la limitació del nombre d'exiliats i va sobrecarregar —fins i tot perillósament— el *Winnipeg* amb més persones de les permeses, probablement entre 2.300 i 2.500. El vaixell preparat pel govern xilè va atracar al final de juliol a un port fluvial prop de Bordeus. La majoria dels passatgers hi arribaven en tren procedents dels diferents camps de concentració, com és el cas d'en David, en un viatge de dos dies que havien hagut de fer en condicions no gaire bones. Amb multitud de passatgers a punt d'embarcar, les escenes de retrobament familiar es van viure amb una gran emoció.²¹¹

El *Winnipeg* va salpar de França el 4 d'agost de 1939. De la travessa fins a terres americanes, David Firmas va deixar escrit aquest paràgraf:

Mientras el vapor *Winnipeg* el 4 de agosto de 1939 surcaba las aguas del Atlántico en dirección al Pacífico sur, un muchacho de 23 años en su cubierta atestada de *connacionales* [sic], cada uno con su propio sino, recordaba con una profunda tristeza el amargo sabor de la derrota. Mis padres en Barcelona [en realitat, eren a l'Hospitalet], mi hermano Andrés en un campo de concentración franquista, en las cálidas tierras

---

andaluzas, mi hermano Ramón anclado en París con un futuro incierto, y yo viajando a Chile, país tan desconocido para mí como China, si me hubiera llegado primero el llamado de su Consulado²¹²

D'aquests records escrits *a posteriori*, en la recta final de la seva vida, en podem treure dues conclusions. Primer, el compromís del jove David amb el bàndol perdedor de la guerra i l'amarg sabor que li deixà la derrota, que perdurava en el record cinc o sis dècades després. Segon, el desconeixement que tenia pel que fa al país d'acollida. La bibliografia sobre la travessa del *Winnipeg* explica com durant el viatge es van fer diverses conferències als passatgers per apropar-los a la realitat de les terres xilenes. A més, per tal de donar-los la benvinguda, van rebre de mans del mateix Neruda un fulletó titulat, *Chile os acoge*, on se'ls explicaven també algunes coses de Xile.

Durant el mes que va durar la travessa, la vida no devia ser gaire còmoda en un vaixell readaptat per al transport de passatgers que s'havia omplert des de les bodegues fins al pont. Segons càlculs del metge del vaixell, hi havia entre 2.300 i 2.500 persones: "meter más de dos mil personas en el *Winnipeg* fue una gran locura".²¹³ El vaixell es va avituallar a l'illa de Guadalupe, a l'entrada del mar del Carib. Els passatgers no van rebre autorització per baixar a terra. Després, el *Winnipeg* va seguir fins al canal de Panamà, a través del qual va accedir al Pacífic. El primer port xilè que va tocar el vaixell va ser Arica, on van baixar els refugiats que havien de relançar el sector pesquer de la regió. Uns tres mil quilòmetres al sud d'Arica es trobava Valparaiso,²¹⁴ port final per a la resta.

En David recorda que van arribar a Valparaiso el 2 de setembre cap al vespre. El *Winnipeg* va ser el darrer vaixell amb refugiats republicans que va navegar en un món en pau perquè poques hores abans de l'arribada, l'Alemanya de Hitler havia iniciat la invasió de Polònia i, amb ella, la Segona Guerra Mundial. El desembarcament dels exiliats es va iniciar a les nou del dia següent, mentre França i Anglaterra declaraven la guerra a Alemanya, un fet que afegia un punt més d'incertesa per a tots els qui havien deixat algun familiar o amic a França. La benvinguda va ser multitudinària, davant la sorpresa de molts "porque hasta el barco había llegado la sensación de rechazo y la virulencia del debate político" a Xile.²¹⁵

Sembla que els passatgers del *Winnipeg* tenien molts dubtes sobre el futur que els esperava en el nou país, però com diu Encarnación Lemus, "lo cierto es que su vida en Chile fue, por lo general, mucho más atractiva y enriquecedora de lo que la mayoría de ellos imaginó durante el viaje".²¹⁶

2.2.1.3 La vida a Xile

Alguns dels passatgers es van quedar a Valparaiso, mentre que la resta va continuar el viatge en tren fins a l'estació de Mapocho, a la capital, Santiago, situada uns 100 quilòmetres a l'interior. Les mostres de benvinguda i els homenatges es van succeir al llarg de tot el recorregut, fent que aquell curt trajecte es perllongués pràcticament tot el dia fins arribar a Santiago, on va tenir lloc una altra rebuda massiva.²¹⁷

L'acolliment dels refugiats es produeix en el si de la colònia preestablerta amb anterioritat al país. David Firms ho recordava així en el seu escrit autobiogràfic:

Llegado a Santiago fuimos acogidos por los grupos de compatriotas agrupados en los distintos centros sociales que cada colonia mantiene en el país. En mi caso fue la colonia catalana agrupada en el Centre Català. A los pocos días estaba contratado por la Cia. Nacional de Tejidos El Salto S.A. El Gerente de la misma me dijo que la firma tenía contratado desde hacía dos años a otro Ingeniero, también español y estaba muy contento con ello²¹⁸

L'altre enginyer de qui parla, casualment va ser un company seu d'estudis de l'Escola Superior d'Indústries, a Terrassa, José Maria Pons Doménech, de qui David recordava l'origen ben diferent del seu exili, dos anys abans que ell:

Él había salido de Barcelona huyendo de los “rojos” republicanos y yo era uno de esos “rojos” que ahora huía de la venganza franquista. No obstante, seguimos cultivando una sana amistad perdurable a través del tiempo y la distancia²¹⁹

El que explica David Firms segueix la tònica general que trobem a la bibliografia sobre l'acollida que van trobar els exiliats republicans espanyols per part de la societat xilena i de la colònia espanyola que s'hi havia establert abans. En general, més enllà de les diferències ideològiques, els espanyols residents, inclosos els franquistes, van oferir ràpidament ajuda i feina als qui arribaven, i també ho van fer els empresaris xilens. A diferència, per exemple, del cas mexicà, a Xile mai no es va obrir una distància insalvable entre els antics residents franquistes i els refugiats republicans.²²⁰ L'exemple dels dos excompanys d'estudis ho corrobora.

David Firms es devia adaptar bé al nou país de residència si ho jutgem pel fet que, quatre anys després d'arribar, el 1943, es va casar amb una ciutadana del país, Irma Inés Pulgar Muñoz. En David tenia aleshores 27 anys; ella estudiava el tercer curs a la Facultat d'Odontologia, on es va acabar llicenciant en l'especialitat de cirurgia. Del matrimoni en naixeria una filla, l'Irma Ximena.

David Firms va tenir una vida personal i professional d'èxit a Xile, més atractiva, en efecte, del que possiblement havia pensat mentre viatjava a bord del *Winnipeg*. En la seva ressenya autobiogràfica només recull un ensurt greu, relacionat amb la salut, quan l'any 1946 li van diagnosticar una malaltia poc comuna anomenada endocarditis lenta o malaltia d'Osler. Es tracta d'una infecció microbiana que se supera amb l'aplicació de penicil·lina, un fàrmac, però, que el 1946 tot just es començava a fabricar de forma més assequible econòmicament. Fins aleshores aquella havia estat una malaltia mortal:

La Cia. [El Salto SA, on treballava] se comprometió con los gastos de medicamentos y honorarios del médico tratante y el Profesor Dr. Armas Cruz tomó mi caso con mucho interés (...) Me internó en la Clínica Santa María, con el diagnóstico de endocarditis y un tratamiento de 60 días con penicilina sódica cada dos horas²²¹

Es va curar després de 720 punxades intramusculars i va ser el segon pacient que a Xile va sobreviure a la malaltia.

Professionalment, David Firms va treballar a la Compañía Nacional de Tejidos El Salto com a enginyer en diferents seccions fins que el 1950 el van nomenar director tècnic dels tres centres de què es componia l'empresa (situats a les comunes de Conchali, Quinta Normal i Renca, a la Regió Metropolitana de Santiago). Després encara va formar part d'una altra empresa tèxtil, Hílandería San Miguel SA., abans que en fundés una de pròpia, dedicada especialment a l'activitat dels acabats tèxtils:

Habiendo empezado con un núcleo muy pequeño se fue agrandando paulatinamente hasta alcanzar el tamaño que permitía abastecer todas las necesidades de la industria manufacturera de infraestructura horizontal²²²

La seva dona, mentre, exercia la docència a l'Escola Dental de la Universitat de Xile.

Pel que fa a la família d'Espanya, el seu pare moria a Barcelona mentre ell s'estava tractant l'endocarditis el 1946. Això va fer que poc després es plantegessin portar la seva mare Nativitat a Xile. Al cap d'uns mesos, arribaven no només la mare sinó també el seu germà Ramon i la seva esposa. Devia ser cap al 1947. La mare va viure encara tres dècades més al seu costat, va arribar a conèixer la seva néta xilena i va morir als 93 anys. D'altra banda, el seu germà Ramon va viure al país uns deu o quinze anys, i després va tornar a Catalunya, on residia el tercer dels germans, l'Andrés.

David s'hi va sentir molt a gust, a Xile. El 1967 va rebre la nacionalitat xilena i anys després escrivia orgullós:

Ese día, el 12 de julio de 1967, tuve la sensación de sentirme realizado completamente²²³

Sobre el tema de la integració, la seva filla Irma Ximena explica que el seu pare

fue un gran ser humano y dejó un hermoso recuerdo en todos los que compartimos con él. Aquí en Chile se integró a la familia de mi madre y era el tío predilecto de todos, también se hizo muy querido por los colegas de mi madre y se arrogaba el título de "dentista consorte"²²⁴

L'any 1995 David Firms va tancar l'empresa que havia creat. Aleshores tenia 79 anys i el negoci l'havia mantingut durant quatre dècades. Se sentia orgullós d'haver acomiadat només dos treballadors en tot aquest temps, i tant l'un com l'altre havien estat per motius disciplinaris. Segons explicava, en tancar va prejubilar o deixar contractats en una altra empresa els treballadors que hi quedaven, i tots "sin excepción tenían su casa propia".²²⁵ La seva dona s'havia jubilat el 1982 com a professora titular d'endodòncia a la Universitat de Xile. La filla d'en David i l'Irma Inés va seguir la carrera de la mare i es va convertir en cirurgià dentista especialitzada en radiologia, feina que exerceix actualment a Santiago. David Firms va morir l'any 1999, però abans va arribar a conèixer la seva néta. La seva dona, l'Irma Inés, el va sobreviure fins al 2007.

David Firms Gil, l'any 1983 a Xile, llueix els atributs de la maçoneria, on va aconseguir el màxim grau.

La trajectòria personal de David Firms avalaria durant els anys que va viure a Xile la continuïtat de l'interès que el va moure, des de la República, per aconseguir una societat més justa i culturalment més rica. Dos fets donen suport a aquesta tesi, els comentaris sobre el tracte que va dispensar als seus treballadors i, sobretot, una llarga i important carrera dins de la maçoneria xilena. Tot i això, no sembla que desenvolupés cap activitat política a Xile, ni he trobat cap rastre d'una possible oposició en públic al règim del general colpista Augusto Pinochet.

2.2.1.4 La trajectòria de David Firms a la maçoneria xilena

L'altre gran pilar a la vida de David Firms va ser una trajectòria molt activa dintre de la maçoneria xilena. Va ingressar en aquest món l'any 1951 i hi va pertànyer fins que va morir. Va arribar a completar tota la trajectòria possible i va exercir tots els graus maçònics fins que va assolir el 33è (Sobirà Gran Inspector General).

Molt probablement, David Firms va contactar amb la maçoneria un cop va arribar a Xile, i no des de Catalunya. No hi ha cap rastre aquí d'una possible pertinença a les lògies de Barcelona o de l'Hospitalet.²²⁶ A més, la tardana incorporació a la Lògia Amèrica número 86 de Santiago, el 8 de novembre de 1951, fa pensar que devia entrar en contacte amb aquestes societats quan ja vivia a Xile.

Fos com fos, al llarg dels anys es va forjar una ferma reputació dins de la maçoneria xilena. El 1955 ja havia assolit a la Lògia Amèrica el tercer grau, el de Mestre, que completava els anomenats 'graus simbòlics'. El següent pas era entrar en l'anomenada Maçoneria filosòfica, que inclou del quart al divuitè graus. Ho va fer a partir del novembre del 1963, al Santuari Discreció número 13. Al final de 1969 ja havia assolit el grau 18è. A continuació havia de superar els 'graus filosòfics', del dinovè al trentè, cosa que va aconseguir l'any 1974 al Consell de Cavallers Kadosh Excelsior número 1.

Els darrers tres graus, agrupats sota la denominació d'"administratius", suposen el cim de l'anomenat escocèsisme.²²⁷ David Firms els va superar al final de 1980. En tots aquests anys i passant per tots els graus, va haver de realitzar diferents tasques i treballs tant d'ordre organitzatiu com intel·lectual. Els perfils que n'han quedat a la historiografia maçònica xilena li re-

coneixen una “activa participación en el notable proceso de modernización y desarrollo de la Masonería Filosófica” i “el ardor con que se decidió a acometer el mejoramiento de la Docencia Masónica Capitular en las regiones distantes de la capital, a través de los Capítulos Integrados, que dieron una nueva visión de las posibilidades de perfeccionamiento de los Hermanos”.²²⁸ Quant al pensament maçònic, David Firms apostava fermament per la unitat de les diferents tendències existents, més enllà de qui administra els diferents graus que componen l’aprenentatge del maçó.²²⁹

En aquests anys de vida a l’empara de la maçoneria xilena, David Firms no sembla haver tingut els problemes d’altres col·legues espanyols durant el règim franquista. De fet, la maçoneria xilena no va ser prohibida després del cop militar del general Augusto Pinochet ni durant la dictadura, entre 1973 i 1990. El mateix Pinochet havia estat maçó, tot i que bastant discret (va arribar al segon grau), com també ho havien estat abans els presidents Pedro Aguirre Cerda i Salvador Allende.²³⁰ En la recta final de la seva vida, l’any 1994, David Firms va ser nomenat, com a membre de la Gran Lògia de Xile, integrant del Departament de Relacions Exteriors. En aquest lloc, i atès que era d’origen espanyol, va contribuir “decisivamente en las relaciones entre la Masonería chilena y la española”.²³¹

Amb una trajectòria tan dilatada en la maçoneria del país, el record de David Firms ha quedat fixat per a la memòria de moltes maneres: en els treballs que va dur a terme, però també en articles de revistes i recopilacions d’ús intern per a ús dels futurs membres. A més, una de les lògies del sud del país porta el seu nom.²³²

2.2.2 JAUME ISERN RABASCALL, DE LA FACULTAT DE MEDICINA AL FRONT DE GUERRA I A L’EXILI

Jaume Isern²³³ Rabascall va néixer el setembre del 1912 a l’Hospitalet.²³⁴ Era fill del metge i inspector municipal de sanitat d’aquesta ciutat, Jaume Isern Hombravella (El Masnou-1869, L’Hospitalet-1936), reconegut catalanista de caire conservador (el curs 1889-1890 va ser vicepresident de la secció de medicina del Centre Escolar Catalanista, que poc després s’integraria a la Lliga Catalana; una mica més tard va ser el delegat a l’Hospitalet de la també conservadora Unió Catalanista, que el 1892 va promoure la reunió en què es van aprovar les Bases de Manresa; el 1906 va participar com a congressista al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana;²³⁵ i també fou president de la delegació de Palestra a l’Hospitalet, des que es va fundar l’any 1930). Jaume Isern pare exercí la medicina a l’Hospitalet entre el 1899 i el 1936, any en què va morir, quan faltaven poques setmanes perquè esclatés la Guerra Civil. D’altra banda, la mare era Maria Rabascall Aguiló, originària de Porrera (Tarragona).²³⁶

La família Isern-Rabascall vivia al barri del Centre de l’Hospitalet. Jaume Isern Rabascall era un dels germans més petits de la família ja que abans que ell havien nascut la Montserrat (1900), galerista d’art;²³⁷ en Josep (1902), farmacèutic, metge i també, com el pare, un reconegut republicà;²³⁸ la Núria (1908); la Fanny/Francisca (?), mestra; i potser també varen néixer abans que ell, en Teòfil (?) i en Salvador (?).

Jaume Isern Rabascall, 1946.

Com el seu pare i el seu germà Josep, en Jaume també va estudiar medicina. Es va graduar com a metge cirurgià a Barcelona el 1936, pocs mesos abans que esclatés la guerra. Durant la contesa es va incorporar a l'exèrcit republicà com a metge, potser a partir de la segona meitat del 1937 (consta que el juny del 1937 va impartir un curs d'anatomia, fisiologia i cures d'urgència a l'Ateneu de Cultura Popular de l'Hospitalet²³⁹). Va participar, amb la 43a Divisió, en l'operació de retirada de la borsa de Bielsa, entre l'abril i el juny de 1938, i va haver de travessar la frontera amb França per primer cop. Més tard va tornar a entrar a Catalunya per seguir la lluita en els darrers mesos de la guerra. Va arribar a assolir el grau de capità. Al final, va tornar a creuar la frontera amb la resta de l'exèrcit i, ja a l'exili, va anar a parar al camp d'Argelès, on d'entrada va exercir de metge. Va poder sortir del camp de refugiats per retrobar-se amb la mare i els germans, que eren a Tolosa de Llenguadoc després d'haver-se exiliat també. A l'Hospitalet, el xalet d'estil art-decò de la família, construït a la plaça del Repartidor per l'arquitecte Ramon Puig i Gairalt, va ser confiscat i encara avui és utilitzat com a comissaria de policia.

Un dels germans, en Josep, que disposava d'una àmplia carrera professional com a metge cirurgià i com a professor universitari a Catalunya, va rebre l'ajut dels metges francesos i, al seu torn, va poder ajudar en Jaume en aquests primers mesos d'exili. Poc temps després, en Jaume va rebre una oferta per anar a treballar a la filial que els laboratoris alemanys Schering tenien a Veneçuela. La va aprofitar per poder sortir d'una França ja involucrada en la Segona Guerra Mundial i on es vivia amb el perill constant que t'obliguessin a retornar a Espanya.

Jaume Isern Rabascall va arribar el 17 d'abril de 1940 a Veneçuela, on va estar treballant als laboratoris Schering fins l'any 1942, quan el país va trencar relacions amb Alemanya i l'empresa va ser dissolta. Isern va optar llavors per la indústria farmacèutica i la creació d'empreses a Veneçuela, eixos al voltant dels quals giraria la resta de la seva vida professional.

Així, ràpidament es va associar amb els també exiliats doctors catalans Bonaventura Benagues Ferriol i Joan Bofill Deulofeu. Plegats van fundar primer la Industrial Química Protón per fabricar matèries primeres i, després de la Segona Guerra Mundial, els Laboratoris Protón dedicats a l'elaboració de productes farmacèutics. L'any 1950 Jaume Isern va fundar amb l'empresari veneçolà Arturo Tovar els Laboratoris Ergos C.A. que arribarien a ser un dels més importants del

---

país. L'empresa va ser comprada l'any 1964 per la farmacèutica nord-americana Robins. El 1949, entre mig de les dues fites anteriors, Isern va dirigir el Departament de vendes de Sandoz a Veneçuela.²⁴⁰

En l'àmbit personal, Jaume Isern fill es va casar l'any 1946 amb Antònia Grau Plana, també exiliada i d'origen català.²⁴¹ Van tenir quatre fills: la Maria Antonieta, arquitecta; l'Anna Maria, metgessa especialitzada en gastroenterologia; la Montserrat Isabel, química, i en Jaume Joan, enginyer civil. L'any 1953 ell i la seva esposa van aconseguir la nacionalitat veneçolana.

Pel que fa a la vessant social, Isern va ser un dels fundadors, l'any 1945, del Centre Català de Caracas que dirigia August Pi Sunyer i també del Futbol Club Catalònia. Va presidir el Centre Català entre el 1965 i el 1966, i a partir del 1967 va ser nomenat president honorari de l'entitat com a reconeixement a la integritat, dedicació i lleialtat mostrades. Segons l'Enciclopèdia Catalana, també va ser membre de la comissió organitzadora dels Jocs Florals de la Llengua Catalana del 1966, i va formar part del grup antifranquista Solidaritat Catalana, de Caracas, abans Assembla de Catalunya. Aquesta mateixa font diu que va participar activament en la recaptació de diners per pagar la fiança dels presos arran dels fets de Montserrat.²⁴²

El 1968, va reprendre la vessant empresarial. Correspon a aquesta època la compra dels Laboratorios Tecno-Químicos, de Caracas. El seu objectiu era modernitzar les instal·lacions de la fàbrica, però per culpa d'una malaltia no va poder aconseguir la fita que s'havia proposat.

Els reconeixements professionals que va acumular al llarg de la vida van ser molts. Cal destacar, especialment, la Orden Francisco de Miranda, el Mérito al Trabajo (1978) i el Primer Premi Iniciativa Empresarial Catalana a Veneçuela (2004). Jaume Isern Rabascall va morir a Caracas el 24 d'octubre de 2006, als 94 anys.